
**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ ЯК ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕНЬ
СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ**

УДК 330.3

П. М. Сем'янчук, к.е.н.,
доцент кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ В СИСТЕМІ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ**

АНОТАЦІЯ: Висвітлено причинно-наслідкові зв'язки між економікою країни та культурним ядром нації. Охарактеризовано цивілізаційні чинники та їхній вплив на економічний розвиток. Обґрунтовано доцільність дослідження цивілізаційних чинників сучасною економічною теорією.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цивілізаційні чинники, культурне ядро, економічна теорія.

АННОТАЦИЯ: Освещены причинно-следственные связи между экономикой страны и культурным ядром нации. Охарактеризованы цивилизационные факторы и их влияние на экономическое развитие. Обоснована целесообразность исследования цивилизационных факторов современной экономической теорией.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: цивилизационные факторы, культурное ядро, экономическая теория.

ANNOTATION. The cause and result bonds between economics of country and cultural kernel of nation have been elucidated. The civilization factors and their influence on the economic development have been described. The necessity of research of the civilization factors by modern Economics has been grounded.

KEY WORDS: civilization factors, cultural kernel, Economics.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті економіка України відчувала дію зовнішніх і внутрішніх проблем. Зовнішні полягають у загостренні й нерозв'язанні загальносвітових (зміна міжнарод-

них відносин відповідно до вимог поточного прогресу людства — загроза світової ядерної війни, встановлення нового світового порядку на принципах рівноправності та взаємовигідної співпраці, поглиблення інтеграційних процесів), ресурсних (оптимізація, гармонізація та гуманізація ставлення людини до природи — усеможливі екологічні проблеми, демографічна, енергетична, продовольча і проблема використання космосу) та субглобальних (проблеми соціокультурного й гуманітарного кшталту — демократизація відносин між суспільством та особистістю, ліквідація експлуатації, бідності, соціальної нерівності, підвищення рівня освіти, охорони здоров'я, регулювання рівня життя й гарантування прав людини) проблем і протиріч. Внутрішні — це багаторічні національні проблеми, що є прямим наслідком неефективного управління країною за весь період незалежності: політична й економічна кризи, занепад освіти, культури, науки, охорони здоров'я, охорони навколишнього природного середовища, зниження добробуту населення, падіння рівня вітчизняної конкурентоспроможності. Причини такого складного становища України криються значно глибше, ніж це здається на перший погляд. Сугубо економічна наука не в змозі повністю пояснити існуючу ситуацію, адже окрім поверхнево-наслідкових економічних чинників є низка глибинно-зумовлюючих цивілізаційних чинників.

Аналіз останніх публікацій і досліджень, нерозв'язана частина проблеми. Проблеми впливу цивілізаційних чинників на економіку присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці. Зокрема: В. Абрамов, А. Агеєв, Ю. Бочарова, Л. Гаррісон, В. Глазко, А. Дагаєв, Б. Кузик, С. Ліндсі, А. Ліпкін, І. Матвєєва, М. Портер, О. Чернега, Ю. Яковец та інші. Попри глибокі теоретичні й аналітичні дослідження нерозв'язаним залишається питання комплексного підходу до проблеми.

Мета статті полягає у висвітленні причинно-наслідкових зв'язків між економікою та культурним ядром, а також логічно-послідовна характеристика цивілізаційних чинників економічного розвитку й обґрунтування доцільності дослідження їх сучасною економічною теорією.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів. Економіку, як систему життєзабезпечення, створили та управляють нею люди, а людина — це поєднання фізичного і духовного. Тобто людина — це органічна й водночас суперечлива єдність біологічних, соціальних і духовних нужд, які трансформуючись у конкретні потреби вимагають їхнього задоволення. І власне те, яким чином, яким шляхом і за допомогою чого

відбувається задоволення потреб формує економічне «лице» країни. Сама ж природа шляхів, методів та інструментів задоволення потреб криється в культурному ядрі.

Беручи за основу численні підходи до трактування цієї категорії [4; 6; 7], ми вважаємо, що культурне ядро — це система найстійкіших базових цінностей нації, що впродовж століть сформували й надалі формують своєрідну матрицю її світобачення через призму традицій, знань, досвіду, мови, релігії, моралі, епосу, побуту й визначають відповідну слабодинамічну модель поведінки у повсякденному житті. Тобто, культурне ядро сформоване шляхом «самовідшліфовування», комбінування і поєднання етнічних, релігійних, соціальних і психологічних домінант суспільного розвитку нації і природних умов її існування (клімат, рельєф, родючість ґрунтів, забезпеченість водними ресурсами й корисними копалинами, рослинний і тваринний світ) впродовж тривалого періоду історії людства, враховуючи усі найдрібніші аспекти й події останньої. Відповідно, культурне ядро на поверхні явищ проявляє себе через характерні риси національного менталітету в усіх сферах життєдіяльності — сімейній, економічній, духовній, політичній, тобто через свідомість нації.

Для кожного народу притаманне своє власне культурне ядро і, відповідно, своя власна самобутня етноіндивідуальна система цінностей, яка визначає та характеризує саме його специфічну модель національної поведінки в усіх сферах життя. На стику культурних ядер відбуватиметься взаємопереплетення національних багатосторонніх цінностей, їхній синтез і пришвидшена зміна «структури» самих культурних ядер. Це, у свою чергу, може стати рушієм прогресу або регресу, в тому числі й економічного.

Ґрунтовні дослідження О. Чернеги та Ю. Бочарової дозволили вченим зробити висновок, що культурне ядро визначає належність країни до тієї чи іншої моделі або субмоделі цивілізації (Східна, Західна і Погранична), які, у свою чергу, позначаються на: а) релігійних настановах суспільства (Протестантизм, Католицизм, Православ'я, Буддизм, Іслам, тощо); б) домінуючій системі права (загальне, звичайне, континентальне, змішане, мусульманське); в) рівні корупції; г) «питомій вазі» держави в економіці; ґ) рівні економічної свободи; д) ступені «легкості» ведення бізнесу; е) мірі економічної нерівності (за коефіцієнтом Джині); є) шаблі розвитку людського потенціалу; ж) рівні глобалізації; з) ступені інноваційності; и) рівні ВНД на одну особу; і) рівні конкурентоспроможності [10, с. 67–84].

Так, А. Дж. Тойнбі вважав, що цивілізація — це замкнуте суспільство, яке характеризується сукупністю таких ознак, як релігія, форма її організації і територіальна ознака. Вчений визнавав, що оригінальні риси цивілізації обумовлені оригінальною властивістю кожного зі структуроутворюючих елементів і їх неповторною єдністю [9]. П. А. Сорокін називав цивілізацію (або соціокультуру) створеним людиною світом, що охоплює: а) безкінечно багату ідеологічну сукупність розумінь об'єднаних у системи мов, науки, релігії, філософії, права, етики, літератури, живопису, скульптури, архітектури, музики, економічних, політичних, соціальних теорій тощо; б) матеріальну культуру, яка є речовим втіленням перелічених розумінь та охоплює все, починаючи з простих засобів праці і закінчуючи найскладнішим обладнанням; в) усі дії, церемонії, ритуали, вчинки, в яких індивідуумами та їхніми угрупованнями використовується той чи той набір розумінь [9]. Ф. Бродель ототожнював цивілізацію з океаном звичок, обмежень, схвалень, порад, стверджень, усіх цих реальностей, які кожен з нас вважає особистими й спонтанними, тоді як все це, здебільшого, ми одержали з сивої давнини [9]. За уявленнями О. Шпенглера, цивілізація — це визначена заключна стадія розвитку будь-якої культури. Її характерними ознаками є розвиток індустрії і техніки, деградація мистецтва й літератури, масове скупчення людей у містах-громадах, перетворення народів у безликі маси [9]. Л. Г. Морган і Ф. Енгельс припускаються думки, що цивілізація — це поняття, відоме з часів античності як певна форма та устрій життя, які протиставляються варварству [9]. У теоріях цивілізації О. Конта, Г. Спенсера, Г. Т. Бокля і Г. Ріккерта акцентувалася увага на різноманітності географічного фактору відповідно до того чи іншого суспільства, прив'язці розвитку структури суспільства з його пристосуванням до навколишнього середовища, панівній релігії, традиціях тощо [9].

Є. Д. Фролов до ознак цивілізації відносив: спільність геополітичних умов, одвічну мовну спорідненість, єдність або близькість економічного та політичного устроїв, культури (включаючи релігію) і менталітету [9]. Окремі науковці схилиються до думки, що в широкому розумінні термін «цивілізація» ідентичне поняттю «культура» й трактується як людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд). Разом з тим вважається, що кожне суспільство, яке є

цивілізацією або ні, має певний набір ідей і звичаїв, і певний набір традиційних виробництв й особливості у мистецтві, які роблять його унікальним. Цивілізації мають тенденцію до розвитку різноманітності культури, включаючи літературу, мистецтво, архітектуру, релігію. Цивілізації визначаються наявністю загальних рис об'єктивного характеру, таких як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, — а також суб'єктивною самоідентифікацією людей [9].

Виходячи із сказаного, ми вважаємо, що цивілізація — це просторово-часова культурно-історична спільнота людей об'єднана за принципами єдності, спорідненості або подібності таких чинників як: менталітет, ідеологія, мова, релігія, віра, забобони, моральна рефлексія, принципи, традиції, звичаї, обряди, фольклор, міфологія, література, живопис, музика, архітектура, скульптура, театр, кіно, освіта, наука, спорт, охорона здоров'я та охорона навколишнього природного середовища, які у своїй сукупності визначають модель політичного устрою, судової влади й економічного розвитку, а також ставлення до матеріальних і нематеріальних цінностей.

Менталітет або ментальність — система переконань, уявлень і поглядів індивідуума або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь; це набір духовних цінностей і не завжди усвідомлена система життєвих координат і підсвідомих стереотипів; це спосіб мислення, загальне духовне налаштування; це ставлення і відношення особи або групи до навколишнього світу і спосіб поведінки, що від неї очікується; це призма, через яку людина дивиться на світ і на себе в ньому [5; 9]. Ідеологія — це форма мислення або оціночні поняття, через які середовище впливає на особу або групу і спонукає її до дії. Менталітет та ідеологія є визначальними цивілізаційними чинниками позаяк вони в тій чи іншій мірі проявляються у всіх сферах життя, на усіх рівнях і при прийнятті будь-яких рішень, у тому числі й економічних. Саме тому, здійснюючи істотний вплив на розвиток економіки, менталітет та ідеологія повинні бути в полі дослідження економічної теорії.

Мова — це система звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства, розвивається і має соціальне призначення; це найважливіший засіб спілкування і пізнання. Призначення мови розкривається у її функціях. Зокрема, інформаційна функція полягає в тому, що мова є засобом пізнання, збирання, збереження й оформлення всіх тих знань, які накопичені людьми в процесі їх свідомої діяльності. Комунікативна фу-

нкція реалізується у спілкуванні, вона відображає суспільство як соціум і може виступати як самовираження особистості. Емотивна функція охоплює значний діапазон у мовленнєвій поведінці людини й реалізується в художній літературі, ораторському мистецтві, дискусійному, телевізійному й театральному мовленні. Когнітивна функція — це спогади й роздуми у хвилини відпочинку, підготовка до усних висловлювань і формування письмового тексту, творча діяльність тощо. Регулятивна функція спостерігається у зовнішньому й внутрішньому мовленні та виконує роль плану поведінки і вчинків суб'єкта: текстовий чи мисленнєвий проект його майбутніх дій; проект моральних стосунків тощо; технічні проекти, будівельні проекти тощо. Економіка — це система життєзабезпечення, що створена й управляється людьми і, відповідно, мова, мовлення, навички спілкування та володіння іноземними мовами у поєднанні з моральною рефлексією на усіх рівнях впливатиме на ступінь національного розвитку, в тому числі й економічного. Тому економічна теорія не може не приділяти увагу такому цивілізаційному чиннику як мова.

Релігія — це особлива система світогляду та світосприйняття, набір культурних, духовних і моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини і включає сукупність звичаїв, обрядів, правил життя й поведінки людей. Релігія є дуже складним явищем, що виникло в суспільстві й цілком закономірно існує разом з ним. Релігія має соціальний характер і є однією з найдревніших форм суспільної свідомості. Віра — це сприйняття людиною чого-небудь (тверджень, свідчень, фактів тощо) як істинних, правдивих без попередньої перевірки на основі тільки внутрішнього, суб'єктивного переконання, що не потребує жодних доказів. Поряд з вірою існує і забобон, тобто вид марновірства, який полягає у тому, що індивід приймає за реальність невідомі сили, здатні провіщати події і навіть впливати на них. Забобони, як правило, проявляють себе на поведінковому рівні у деяких обрядових формах, збереглися у психіці та можуть сприяти розповсюдженню упереджень, особливо за екстремальних обставин.

Значимість релігії розкривається її функціями. Так, світоглядна сповнює життя особливим сенсом і значенням. Компенсаторна — полягає у тому, що релігія компенсує людині її залежність від природних та соціальних катаклізмів, зменшує відчуття власної немічності та допомагає переживати важкі випробування. Комунікативна — це спілкування віруючих між собою та вищими силами, в які вони вірять. Регулятивна — це усвідомлення індивідом суті певних цінностей і моральних норм, які проявляються в

кожній релігійній традиції та виступають своєрідною програмою поведінки людей. Інтегративна функція допомагає людині усвідомити себе частиною єдиної релігійної спільноти, що закріплена спільними цінностями, вона дає можливість самоствердження людині у суспільстві, в якому такі ж самі погляди. Політична — це використання релігії з корисливою метою. Культурна — сприяє поширенню освіти і мистецтва. Дезінтегруюча — використання релігії з метою порушення миру. Релігія, віра та забобони чинять вплив на моральну рефлексію і здатні зумовити як гострі конфліктні ситуації, так і сприяти позитивним зрушенням у всіх сферах життя, в тому числі й економічній, і на усіх рівнях. Разом з тим, дані цивілізаційні чинники можуть стати оригінальним і незамінним елементом креативізації господарських процесів та економічного розвитку. Тому релігія, віра й забобони повинні стати предметом дослідження економічної теорії.

Моральна рефлексія — це якісна характеристика особистості, здатної осмислити й оцінити власні вчинки і є характерною рисою високорозвиненої особистості, оскільки вона є вираженням потреби людини у самооцінці (в тому числі й у вигляді самопокарання). Крім цього, іншою складовою моральної рефлексії є совість, тобто здатність особистості здійснювати етичний самоконтроль. Совість стає вирішальною особистісною якістю, коли людина потрапляє в ситуацію вибору. З цього приводу М. Я. Данилевський писав, що є люди, які сповідують ідеали лицарства, честі, а є їхні антиподи. Цей цивілізаційний чинник також може стати предметом дослідження економічної теорії. Позаяк від ступеня справедливості рішення людини або групи людей, як на мікро-, так і на макрорівні, через систему ступеневих причинно-наслідкових зв'язків залежить хід і напрям економічного розвитку країни в цілому.

Принцип — це певне правило, сформульоване на основі пізнання законів чи закономірностей чинити саме так, це внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті та у різних сферах діяльності. Традиція — це досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління як узвичаєння та неписаний закон. Звичай — це основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування протягом тривалого часу серед людей та уособлювали собою підсумок історичного досвіду й зародки майбутнього. Обряд — це традиційні символічні дії, що в образній формі виражають соціально визначні події в житті людини та соціуму. Фольклор — це народна мудрість, народне

знання або традиційна народна творчість, яка засобами мови зберегла знання про життя і природу, давні культи і вірування, а також відбиток світу думок, уявлень, почуттів і переживань, народнопоетичної фантазії. Міфологія — це сукупність міфів, переказів, оповідань, де в наочно-образній і несвідомо-художній формі подавалися явища природи й суспільного життя [2; 8; 9]. Принципи, традиції, звичаї, обряди, фольклор і міфологія також можуть призвести до позитивних або негативних наслідків у всіх сферах життя, у тому числі й економічній. Вони також здатні забезпечити довготривалий елемент оригінальності у процесі створення матеріальних і нематеріальних благ, тим самим забезпечуючи позитивну динаміку економічного зростання. З цієї причини, принципи, традиції, звичаї, обряди, фольклор і міфологія можуть стати предметом дослідження сучасної економічної теорії.

Література, живопис, музика, архітектура, скульптура, театр і кіно це — одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів. Усі ці цивілізаційні чинники можна об'єднати в один — мистецтво. Функції останнього виникають і складаються впродовж усього розвитку цивілізації у зв'язку з формуванням нових потреб і особливостей поведінки людини. Зокрема, гносеологічна — полягає у пізнанні світу через систему художніх образів; аксіологічна — полягає у створенні своїх ідеалів, що базуються на цінностях суспільства; суггестивна — полягає у навіюванні в людини певного роду думок, почуттів, що впливають на її психіку; виховна — полягає в активізації емоційно-чуттєвого початку; компенсаторна — сприяє духовній гармонії людини; комунікативна — відображає комунікативну перевагу над іншими формами суспільної свідомості; гедоністична — здатність задовольняти нематеріальні потреби людини у спогляданні прекрасного; естетична — головна функція мистецтва, що полягає у створенні прекрасного для задоволення нематеріальних потреб людини. Таким чином, мистецтво формує художні смаки, здібності й потреби людини, надає значимість світу в цілому і всім його проявам, а також пробуджує творчий дух особистості, бажання змінювати світ за законами краси й гармонії. Даний цивілізаційний чинник є актуальним для економічної теорії ще й тому, що лежить в основі розвитку сфери нематеріального виробництва, питома вага якої у структурі ВВП в останні десятиліття весь час збільшується і продовжує залишатися пріоритетною в економіці. Разом з тим, ступінь розвитку мистецтва сприяє інтелектуалізації праці, а відтак й інноватизації

економіки та формуванню сприятливого інвестиційного клімату. Мистецтво також бере участь у формуванні свідомості людей і впливає на рівень їхньої моральної рефлексії, яка шляхом «ланцюгової реакції» визначає хід економічного розвитку.

Освіта є цілеспрямованою пізнавальною діяльністю людей з отримання, збереження, поглиблення і передачі знань, умінь і навичок з метою їх практичного застосування й розвитку пізнавальних можливостей для подальшої наукової і творчої праці. Освіта прискорює процес розвитку й становлення людини як особистості, суб'єкта, забезпечує формування її духовності, світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів. Освіта дає знання і разом з охороною здоров'я та охороною навколишнього природного середовища формує людський капітал країни, які за умов інформаційного суспільства є визначальними факторами інтенсифікації економічного зростання й рівня конкурентоспроможності. Саме тому, вказані цивілізаційні чинники повинні бути серед предметів дослідження сучасної економічної теорії.

Наука — це сфера людської діяльності, скерована на отримання, систематизацію, критичний аналіз та оновлення знань, які спираються на логіку й перевіряються за допомогою досвіду. Наука сприяє інтелектуалізації праці й, відповідно, є головним рушієм науково-технічного прогресу, а відтак основним чинником інтенсивного типу економічного зростання. Власне тому наука також повинна займати чільне місце в предметі досліджень сучасної економічної теорії. Нерозривно з наукою існують та розвиваються псевдонаука і паранаука. Псевдонаука — це свідомо або несвідомо діяльність, що імітує науку без обґрунтованих висновків за допомогою наукових дослідів. Паранаука або народна наука — це діяльність, пов'язана з практичним пізнанням світу, для якої не є обов'язковим метод наукової раціональності. Псевдонаука і паранаука також є цивілізаційними чинниками і складають інтерес для економічної теорії з тієї причини, що нерозривно пов'язані з бізнесом і є елементами урізноманітнення та креативізації господарських процесів, зокрема, й економічного розвитку, загалом.

Наука є «опонуючим» цивілізаційним чинником до мистецтва позаяк має більший вплив на речі, а мистецтво — на психологію. Крім того, наука, здебільшого, керується раціональністю, а мистецтво — інтуїтивністю і непослідовністю. Зазначимо й те, що наука та мистецтво спонукають до мислення і творчості. Мислення — це особлива ідеальна діяльність людини, яка виникає, формується, розвивається в суспільстві, коли людина перебуває у певному соціокультурному середовищі і вступає в багатогранні

відносини з природним і соціальним світом, що її оточує; це процес опосередкованого та узагальненого відображення у мозку людини предметів об'єктивної дійсності зі всіма їхніми властивостями і зв'язками. Суть і роль мислення більш детально розкривається його функціями. Так, пізнавальна функція — це відображення світу і самовідображення; проектувальна — це побудова планів, проектів і моделей; прогнозна — це прогнозування або передбачення наслідків своєї діяльності, прогнозування майбутнього; інформаційна — це засвоєння і переробка інформації; технологічна — це розробка правил, норм, стандартів, рецептів життєдіяльності людини і суспільства в різних формах та проявах; рефлексивна — це самопізнання та самоаналіз розуму; інтерпретаторська — це тлумачення й осмислення продуктів людської культури; аналітична і синтетична — розчленування цілого та об'єднання частинок; постановка й розв'язання різноманітних задач і проблем. Результатом творчості є створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей.

Ще одним важливим цивілізаційним чинником є час — обмежений ресурс, що виступає стимулом якомога швидшого та повнішого задоволення потреб. Це ресурс, який на думку Д. Белла є найціннішим в інформаційному суспільстві. Ще представники австрійської школи маржиналізму зацікавилися цією категорією, що сприяло виникненню психологічної теорії відсотка та розробці методики дисконтування. Крім того, в численних математичних моделях, що описують економічні явища та процеси, враховується фактор часу. Сучасна економічна теорія повинна і надалі досліджувати цю складну категорію в усіх її аспектах, адже відомою є аксіома — «час — це гроші».

Висновки та прогнози щодо подальших досліджень. Отже, скрутне становище економіки України, що опинилася під двостороннім тиском зовнішніх і внутрішніх проблем, спричинене як поверхнево-наслідковими економічними, так і глибинно-зумовлюючими цивілізаційними чинниками. До цивілізаційних слід відносити такі, як: менталітет, ідеологія, мова, релігія, віра, заботи, моральна рефлексія, принципи, традиції, звичаї, обряди, фольклор, міфологія, література, живопис, музика, архітектура, скульптура, театр, кіно, освіта, наука, спорт, охорона здоров'я й охорона навколишнього природного середовища, які у своїй сукупності визначають модель економічного розвитку і саме тому повинні стати предметом дослідження сучасної економічної теорії. Подальші дослідження можуть бути присвячені аналізу впливу кожного з них на економічний розвиток, а також корисною

буде розробка, на основі аналізу, статичних і динамічних однофакторних і багатфакторних моделей.

Література

1. Анализ факторов научно-технологического развития в контексте цивилизационных циклов: [монография] [текст] / [В. Л. Абрамов, А. И. Агеев, А. А. Дагаев и др.]; под ред. Ю. В. Яковца, В. Л. Абрамова. — М.: МИСК, 2012. — 456 с.

2. *Гаррісон Л. Е.* Чому культура має значення [Електронний ресурс] / Л. Е. Гаррісон // Незалежний культурологічний часопис «І»: «Культура має значення». — 2008. — № 53. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/harrison1.htm>

3. *Глазко В. І.* Цивілізаційні кризи і революції: генно-культурна парадигма [текст] / В. І. Глазко // Вісник НАН України. — 2006. — № 9. — С. 24–44.

4. *Кузык Б. Н.* Духовность и цивилизационный код как экономические факторы [Електронний ресурс] / Б. Н. Кузык. — Режим доступу: <http://rossiyanavsegda.ru/read/961/>

5. *Ліндсі С.* Культура, ментальні моделі і національний добробут [Електронний ресурс] / С. Ліндсі // Незалежний культурологічний часопис «І»: «Культура має значення». — 2008. — № 53. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/lindsay.htm>

6. *Липкин А.* К вопросу о понятиях национальной общности и национального «Культурного ядра» [Електронний ресурс] / А. Липкин. — Режим доступу: http://www.intelros.ru/intelros/reiting/rejting_09/material_sofiy/18227-k-voprosu-o-ponyatiyah-nacionalnoy-obschnosti-i-nacionalnogo-kulturnogo-yadra.html

7. *Матвеева И. В.* Понятие социокультурного кода как ядра культуры [текст] / И. В. Матвеева // Сборник научных трудов НГТУ. — 2005. — № 1. — С. 1–6.

8. *Портер М. Е.* Настанови, цінності, вірування і мікроекономіка добробуту [Електронний ресурс] / М. Е. Портер // Незалежний культурологічний часопис «І»: «Культура має значення». — 2008. — № 53. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/porter.htm>

9. Словари и энциклопедии на Академике [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academic.ru/dic.nsf/bse/148947/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>

10. *Чернега О.* Аналіз та оцінка впливу цивілізаційної складової на параметри розвитку та рівень конкурентоспроможності країн [текст] / О. Чернега, Ю. Бочарова // Журнал Європейської економіки. — 2012. — Том 11 (№ 1). — С. 55–91.

Статтю подано до редакції 01.02.14